



Tarp simpatijos ir pragmatikos: Rafaelio Lemkino ryšiai su Lietuva ir lietuviais

Dr. Zigmąs Vitkus

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Herkaus Manto g. 84 (VI korpusas),
LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. p. zigmas.vitkus@ku.lt

Anotacija. Straipsnyje, remiantis egodokumentika, periodine spauda ir istoriografija, nagrinėjami ligi šiol netyrinėti žydų kilmės Lenkijos teisininko, genocido sąvokos kūrėjo Rafaelio Lemkino ryšiai su Lietuva ir lietuviais, šių ryšių pobūdis bei kaita. Tyrimas atskleidžia, kad tarpukariu R. Lemkino ryšiai su Lietuva buvo epizodiniai, grindžiami profesiniais interesais. Antrojo pasaulinio karo pradžioje nulemti aplinkybių – R. Lemkinas keturis mėnesius praleido Lietuvoje kaip pabėgėlis ir šį laikotarpį reflektavo autobiografijoje. Penktajame–šeštajame dešimtmečiais epizodiniai ryšiai išaugo į sistemingesnę bendradarbiavimą, vienijamą bendrų politinių siekių, interesų ir požiūrio į SSRS valdomų tautų likimą. Rengiant straipsnį, taikytos aprašomoji, rekonstrukcinė ir interpretacinė metodologinės prieigos.

Esminiai žodžiai: *Rafaelis Lemkinas, žmogaus teisės, genocidas, Genocido konvencija, lietuvių išėivija, Baltijos valstybės.*

Abstract. Drawing on ego-documents, the periodical press, and historiography, this article examines the previously unexplored connections between Raphael Lemkin – the Polish-Jewish lawyer who coined the term “genocide” – and Lithuania and its people, as well as the nature and evolution of these ties. The study reveals that during the interwar period, Lemkin’s relations with Lithuania were episodic and primarily driven by professional interests. At the beginning of World War II, Lemkin spent four months in Lithuania as a refugee, an experience he later reflected upon in his autobiography. In the 1950s–1960s, these sporadic connections evolved

into a more systematic collaboration, united by shared political goals, interests, and perspectives on the fate of nations under Soviet rule. The article employs descriptive, reconstructive, and interpretative methodological approaches.

Keywords: *Raphael Lemkin, human rights, genocide, Genocide Convention, Lithuanian diaspora, Baltic states.*

Šiame straipsnyje nagrinėjami žydų kilmės Lenkijos teisininko, genocido sąvokos kūrėjo Rafaelio Lemkino ryšiai su Lietuva ir lietuviais. 1939–1940 m. rudenį ir žiemą R. Lemkinas keturis mėnesius praleido Lietuvoje kaip pabėgėlis, o po karo, jau gyvendamas Jungtinėse Amerikos Valstijose, palaikė glaudžius ryšius su Baltijos šalių išeivija. Būtent šios bendruomenės buvo vienos pirmųjų, viešojoje veikloje ėmusių vartoti R. Lemkino pasiūlytą neologizmą „genocidas“ savo tautų patirčiai sovietų okupacijoje apibūdinti.

Siekiau iširti šių ryšių pobūdį ir dinamiką bei jų vietą teisininko biografijoje, taip pat įvertinti jo sąveikos su lietuvių išeivių bendruomenėmis reikšmę Genocido konvencijos įtvirtinimui¹.

Nors per pastarąjį dešimtmetį įvairiose šalyse pasirodė nemažai mokslinių rašinių, skirtų R. Lemkino biografijos refleksijai, ryšių su Lietuva ir lietuviais aspektas ligi šiol beveik nenagrinėtas – nei lietuviškoje, nei užsienio istoriografijoje. Šią spragą galėjo lemti tendencija koncentruotis į R. Lemkino intelektualinę biografiją, teisininko veiklą ir genocido sąvokos istoriją, kitus aspektus užgriebiant paviršutiniškai. Tokiu požiūriu, keli mėnesiai Lietuvoje ar stabtelėjimas Rygoje, laukiant išvykimo į JAV, galėjo atrodyti kaip nereikšmingi epizodai.

Williamas Korey'us R. Lemkinui Lietuvoje skiria vieną sakinį, Ryszardas Szawłowski – pusę, kitame tekste – dvi bendro pobūdžio pastraipas, Adamas Redzikas – vieną pastraipą, o apsisojimui Kaune – vieną sakinį². Šiek tiek daugiau rašo Donna Lee Frieze, parengusi ir publikavusi R. Lemkino autobiografiją, Douglas Irvinas-Ericksonas ir Johnas Cooperis³. Angliškoje vikipedijoje R. Lemkinui Lietuvoje skirta viena

¹ 1948 m. gruodžio 9 d. Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį. [Žiūrėta 2025 07 28]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.161369?jfwid=191fum7wuy>

² KOREY, William. Lemkin's Passion: Origin and Fulfilment. In *A Hero of Humankind*. Eds. Agnieszka Bińczyk-Missala and Sławomir Dębski. Warsaw, 2010, p. 80; SZAWŁOWSKI, Ryszard. Rafał Lemkin (1900–1959) – polski prawnik twórca pojęcia „ludobójstwo“. *Zbrodnie Przeszłości*. Opracowania i materiały prokuratorów IPN tom 2 Ludobójstwo, red. Radosław Ignatiew i Antony Kury, p. 13; SZAWŁOWSKI, Ryszard. Raphael Lemkin's Life Journey. *A Hero of Humankind*. Ed. by Agnieszka Bińczyk-Missala and Sławomir Dębski. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 40–41; REDZIK, Adam. *Rafał Lemkin (1900–1959) co-creator of international criminal law*. Warsaw: Instytut Allerhanda, 2017, p. 36.

³ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013; IRVIN-ERICKSON, D. *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide*. University

frazė – „keliavo pro Lietuvą“, lenkiškoje – du sakiniai, o lietuviškoje – vienas: „Lemkinas per Lietuvą emigravo į Švediją.“⁴ Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje šis tarpsnis visai apeinamas, rašant: „1939 Vokietijai okupavus Lenkiją emigravo į Švediją.“⁵

Tokią padėtį, manau, verta koreguoti: R. Lemkino autobiografijoje Lietuvai, Latvijai ir Švedijai skiriamas beveik visas skyrius, šių šalių sostinėse įvyko svarbių susitikimų, patirta egzistencinių išgyvenimų⁶. Maža to, būdamas Lietuvoje R. Lemkinas pradėjo šliufooti savo studiją apie tarptautinius nusikaltimus, 1944-aisiais išaugusią į epinį veikalą „Axis Rule in Occupied Europe“ („Ašies valdžia okupuotoje Europoje“), kuriame, be kita ko, pirmą kartą pavartotas genocido terminas ir aprašyti genocido tipai⁷.

Lietuviškajai ir lenkiškajai auditorijai minėtoje autobiografijoje gali būti ypač įdomios R. Lemkino išvalgos apie lietuvių ir lenkų santykius, taip pat žvilgsnis į Vilniaus ir Kauno – istorinės ir laikinosios Lietuvos sostinių – kasdienybę 1939 m. rudenį ir žiemą, t. y. likus maždaug pusmečiui iki Baltijos valstybių okupacijos, prieš šioms šalims nugrimztant, suomių rašytojo Miko Waltari žodžiais tariant, „po nepermatomu tamsiu apdangalu“ ir prieš „apsiaučiant mirtinai tylai“⁸.

Vėlyvajam R. Lemkino veiklos periodui ir jo santykiams su Baltijos šalių ir kitų išėivių bendruomenėmis istoriografijoje skirta daugiau dėmesio. Čia paminėtinas Stephanie Courtois straipsnis ir ypač Antono Weisso-Wendto tyrimas⁹. Pastarajame jų ir R. Lemkino santykiai vertinami kaip grynai pragmatiški, o jų bandymai atkreipti Vakarų šalių dėmesį į sovietų vykdomą terorą, jam apibūdinti vartojant genocido terminą, labiau kaip šio termino instrumentalizavimas. Tokią poziciją esu linkęs kvestionuoti. Būta ne tik pragmatikos, bet ir simpatijos.

Jų apraiškų galima aptikti tiek R. Lemkino autobiografijoje, tiek XX a. penktojo ir šeštojo dešimtmečių lietuvių išėivių spaudoje, kurioje publikuota nemažai straipsnių, kuriuose figūroja R. Lemkinas ir jo paties rašiniai¹⁰. Apie teisininką rašė JAV lietuvių

of Pennsylvania Press, 2017, p. 74–75; COOPER, John. *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention*. Palgrave Macmillan London, 2008, p. 32–34, 36, 191, 210–211, 218.

⁴ *Raphael Lemkin*. Prieiga per internetą: https://en.wikipedia.org/wiki/Raphael_Lemkin; https://pl.wikipedia.org/wiki/Rafa%C5%82_Lemkin; https://lt.wikipedia.org/wiki/Raphael_Lemkin

⁵ *Raphael Lemkin*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/raphael-lemkin/>.

⁶ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 60–79.

⁷ *Ibid.*, p. 68.

⁸ WALTARI, Mika (Nauticus). *Tiesa apie Estiją, Latviją ir Lietuvą*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 10.

⁹ COURTOIS, Stephanie. Raphael Lemkin and Question of Genocide Under Communist Regimes. In *Rafaël Lemkin. A Hero of Humankind*. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 117–151; WEISS-WENDT, Anton. *The Notion of Soviet Genocide: Raphael Lemkin and East European Emigre Organizations in North America*. Paper presented at the 2019 ASN World Convention, Columbia University 2–4 May 2019.

¹⁰ NARKELIŪNAITĖ, Salomėja. Vieno asmens delegacija Jungtinėse Tautose. *Lietuvių dienos*, 1954, kovo 15, Nr. 3, p. 7. Prieiga per internetą: https://www.spauda.org/lietuviu_dienos/archive/1954/1954-03-15-LIETUVIU-DIENOS.pdf; LEMKIN, Raphael. The Horror of Genocide. *Lietuvių dienos*, 1954, kovo 15, Nr. 3, p. 17–18.

dienraštis „Draugas“, savaitraštis „Dirva“, žurnalas „Lietuvių dienos“, Kanados lietuvių savaitraštis „Tėviškės žiburiai“ ir kiti leidiniai. R. Lemkinas juose pristatomas kaip Genocido konvencijos autorius, kovotojas prieš komunizmą ir tautų naikinimą, lietuvių bičiulis ir bendradarbis¹¹.

Pagrindiniai šio straipsnio šaltiniai – istoriografija, išeivijos spauda ir R. Lemkino autobiografija¹². Autobiografijos rankraštis buvo parengtas spaudai 1959 m., R. Lemkinas prie jos dirbo apie dvejus metus. Kaip pastebėjo jos leidėja D. L. Frieze, „šis leidinys nėra vien tik autobiografija. Lemkinas jį taip pat laikė gyvos būtybės – Genocido konvencijos – biografija“, o žanro požiūriu tai „iš dalies autobiografija, iš dalies biografija, iš dalies memuarai ir reportažas“¹³. 1982 m. knygos rankraštis atsidūrė Niujorko bibliotekoje, tačiau buvo publikuotas tik 2013 m.

Analizuojant medžiagą, taikytos tradicinės aprašomoji, rekonstrukcinė ir interpretacinė metodologinės priegios, leidusios ne tik atkurti R. Lemkino buvimo Lietuvoje (ir vėlesnių ryšių) detales, bet ir įvertinti jo ryšių su Lietuva ir lietuviais dinamiką, jų vietą šio teisininko biografijoje. Ateityje lietuvių išeivių periodinės spaudos analizę būtų pravartu praplėsti išeivijos archyvinių fondų medžiaga, kuri papildytų R. Lemkino sąveikas su išeivijos bendruomenėmis tyrimus ir nustatytų galimas „povandenes sroves“.

Biografijos eskizas

R. Lemkinas gimė 1900 m. birželio 24 d. polonizuotų žydų ūkininkų šeimoje, Bezvodnos (Bezwodne) kaimo apylinkėse, Ozerisko ūkyje, apie 14 km nuo Valkavisko (Wołkowysk), apie 50 km nuo Balstogės (Białystok) ir maždaug tiek pat nuo Gardino, tuometėje Rusijos imperijoje.

Paties R. Lemkino žodžiais tariant, „pasaulio dalyje, istoriškai žinomoje kaip Lietuva arba Baltoji Rusia, kur lenkai, rusai (baltarusiai – Z. V.), gyveno kartu šimtmečiais“¹⁴. Vienas iš jo biografijos tyrinėtojų Marekas Kornatas rašo: „Rusijos dominuojamose padalintos Lenkijos teritorijose.“¹⁵ Tiksliau būtų sakyti – Rusijos dominuojamose padalintos Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

¹¹ Mirė Genocido konvencijos kūrėjas Rafaelis Lemkinas. *Draugas*, 1959, Nr. 205, p. 3. Prieiga per internetą: https://www.draugas.org/archive/1959_reg/1959-09-01-DRAUGAS.pdf

¹² Jos ištrauka lietuvių kalba neseniai publikuota žurnale „Naujasis Židinys-Aidai“. Žr. Raphael Lemkin: pabėgėlis Lietuvoje, Latvijoje ir Švedijoje. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2025, Nr. 3, p. 44–51. Vertė Zigmas Vitkus.

¹³ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. XX.

¹⁴ *Ibid.*, p. 3.

¹⁵ KORNAT, Marek. Rafael Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-War Poland (1918–1939). In *Rafael Lemkin. A Hero of Humankind*. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 59.

žemėse. Kaip žinoma, Valkaviskas iki 1793 m. priklausė LDK Naugarduko vaivadijai. 1889 m. Valkaviske ir jo priemiesčiuose gyveno 7 071 miestelėnas, iš jų 2 982 žydai¹⁶.

R. Lemkinas buvo antras vaikas ūkininkų žydų – neįprastas statusas, turint galvoje caro valdžios draudimą žydams užsiimti žemės ūkiu – Josepho ir Belos Lemkin (Pomerantz) šeimoje. Turėjo du brolius – jaunesnįjį Samuelį (mirė 1918 m. nuo gripo) ir vyresnįjį Eliją. Daugelyje straipsnių rašoma, kad Holokausto metu R. Lemkinas neteko 49 savo giminių ir artimųjų.

Ozeriske R. Lemkinas praleido pirmuosius dešimt savo gyvenimo metų. Šis laikas jam įsiminė kaip gyvenimas harmoningu gamtos ir darbo ritmu („harmonious flow of busy happiness“), kurį kartkartėmis nutraukdavo katastrofos¹⁷.

Savo gyvenamąją erdvę R. Lemkinas autobiografijoje lokalizuoja tarp etnografinės Lenkijos vakaruose, Rytų Prūsijos šiaurėje, Ukrainos pietuose ir Didžiosios Rusijos rytuose, o savo tautiečius – kaip šimtmečius įtampos lauke gyvenančią bendruomenę: besistengiančią išlikti „tarp besigrumiančių lenkų ir rusų, ukrainiečių ir lietuvių, o dar anksčiau mongolų ir totorių bei per kraštą traukiančių švedų ir prancūzų kariuomenių“¹⁸.

Išsilavinimą vertinančioje šeimoje kalbėta jidiš, rusiškai ir lenkiškai. Gabų vaiką iš pradžių mokė mama, kuri savo vaikams, kaip rašo R. Lemkinas, mėgo dainuoti dainas apie „sunkią žmonių dalią“¹⁹. Po mokslų namuose R. Lemkinas buvo išleistas į Valkavisko mokyklą, vėliau lankė mokyklą Balstogėje. Būsimasis Genocido konvencijos kūrėjas rašė, kad didelės reikšmės jo asmenybės brandai turėjo tuo metu itin populiarius Henryko Sienkiewicziaus romanas „Quo Vadis“, kurį jis perskaitė būdamas 11-kos. R. Lemkinas teigė tada labai aiškiai supratęs, kad egzistuoja žmonių grupės, kurios pasmerktos persekiojimams ir mirčiai be jokios priežasties²⁰.

Autobiografijoje vardydamas kaimynystėje gyvenusias tautas R. Lemkinas neužsimena apie lietuvius, jo akiratyje tik žydai, lenkai, gudai ir rusai. Nieko keisto, 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, Balstogės apskrityje gyveno tik 158 lietuviai. Nejauciama ir kažkur netoliese buvusi etnografinė Lietuva. Kita vertus, iš H. Sienkiewicziaus kūrinių R. Lemkinas tikrai turėjo susidaryti bent senosios Lietuvos vaizdinį, nes ji, kaip žinome, šio lenkų klasiko kūriniuose iškyla nekart, o „Quo Vadis“ heroję Ligiją rašytojas vaizdavosi ir kaip lietuvę²¹.

Be „Quo Vadis“, berniukas skaitė knygas apie dabartinius terminais šnekant, valdovų ir jų kariaunų vykdytus karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui:

¹⁶ *Wolkowysk. Wirtualny Sztetl*. Prieiga per internetą: <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/1579-wolkowysk/96-historia-miejscowosci/70426-historia-miejscowosci>

¹⁷ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 4.

¹⁸ *Ibid.*, p. 3–4.

¹⁹ *Ibid.*, p. 15.

²⁰ *Ibid.*, p. 1.

²¹ KALĖDA, Algis. Romanas apie žlungančią imperiją. In H. Senkevičius. *Quo Vadis*. Vilnius: Vaga, 1991, p. 471.

Kartaginos sunaikinimą, hugenotų persekiojimus, Čingischano sėta baimę ir smurtą, lygindamas šių žmonių patirtį su žydų tautos patirtimi carinėje Rusijoje. O šioji patirtis XIX a. pabaigoje kai kuriuose šios valstybės regionuose prilygo tam, apie ką rašė H. Sienkiewiczus. 1881–1882 m. ir 1905–1906 m. Rusijoje įvyko šimtai žydų pogromų, buvo nužudyta arba sužalota tūkstančiai žmonių.

Mokytasi ir pas rabiną. Autobiografijoje R. Lemkinas mini, kad jo mąstymą ir vaizduotę išties žadino Biblijos studijos, ypač pranašai²². Tačiau aiškesnį pasaulio vaizdą jam paliko egzistencialistinė Semiono Nadsono poezija ir Ivano Krylovo pasakėčios, iš kurių vaikas – padedamas tėvų – padaręs išvadą, kad tarp kvailybės ir neteisingumo esama tiesioginės koreliacijos:

*Mums šių pasakėčių pamoka buvo aiški: neteisingi žmonės iš esmės yra kvailiai. Neteisingas žmogus tampa kvailiu, nes jis griaua protingo gyvenimo pagrindą*²³.

Įkvėptas humanistinių pasakojimų, būdamas septynerių, R. Lemkinas bandė būti vegetaru, rūpinosi sužeistais gyvūnais. Jo žodžiais tariant, tuo metu jis nehierarchizavęs žmonių, gyvūnų ir paukščių, o didžiausią pasitenkinimą kėlė buvimo reikalingam jausmas²⁴. Panašiu metu R. Lemkinas išgirdo ir apie 1906 m. Balstogėje vykusius pogromus, kurių metu minia, valdžiai laikantis pasyviai ir netgi talkininkaujant, nužudė per 70 žydų, 90 sunkiai sužeidė, buvo nusiaubti dešimtys jų namų ir verslų²⁵.

1913 m. Lemkinų šeima persikėlė į Valkaviską. Vėliau R. Lemkinas prisiminė tuo metu bendruomenėje juntamą didžiulę įtampą dėl galimų pogromų. Žydai čia vis dar įžeidžiamai buvo vadinami „beilisiais“, nuo Ukrainos žydo Menachemo Beilio – prieš porą metų neteisingai apkaltinto nužudžius krikščionių vaiką ritualiniais tikslais – pavardės²⁶.

1915 m. Valkaviską užėmė kaizerinės Vokietijos kariuomenė, įsitvirtinusi čia dvejiems metams. Autobiografijoje R. Lemkinas rašo tuo metu spaudoje aptikęs straipsnių apie Osmanų turkų įvykdytas armėnų žudynes 1915–1916 m. ir buvęs šokiruotas, jog niekas nepajėgė sustabdyti žudynių, o paskui apie pusantro šimto šio nusikaltimo vykdytojų buvo paleista nesurinkus / nenorint surinkti jų nusikaltimų įrodymų.

Duomenų apie R. Lemkino gyvenimo laikotarpį nuo 1913 m. iki 1919 m. trūksta, bet žinoma, kad 1919 m. jis gavo Balstogės gimnazijos diplomą²⁷. Iki tol būsimasis

²² LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 16.

²³ *Ibid.*, p. 17.

²⁴ *Ibid.*, p. 18.

²⁵ *Ibid.*, p. 17.

²⁶ Menahemas Mendelis Beilis (1874–1934) – Ukrainos žydas, 1911 m. apkaltintas dvylikamečio krikščionių berniuko nužudymu. Beilio tariamas motyvas – siekis gauti vaiko kraujo Paschos ritualams, – sukėlė antisemitinę isteriją. Beilis buvo kalinamas dvejus metus iki teismo, kuris įvyko 1913 m. rudenį. Prisiekusiųjų teismas Beilį išteisino.

²⁷ REDZIK, Adam. *Rafal Lemkin (1900–1959) co-creator of international criminal law*. Warsaw: Instytut Allerhanda, 2017, p. 8.

teisnininkas spėjo aplankyti ir vieną iš Vilniaus gimnazijų. Tikėtina, kad tai buvo Žydų realinė gimnazija Rūdninkų gatvėje, galbūt „Tarbut“ tinklui priklausiusi Hebrajų gimnazija Pylimo gatvėje, o gal Lenkų mokytojų draugijos mokykla (nuo 1920 m. Žygimanto Augusto gimnazija).

Vaikinas buvo išskirtinai gabus kalboms, todėl galvojo sukti į filologiją, tačiau spaudoje plačiai aptarinėta panislamistinė, panturkistinė jaunatūrių vadovaujama Osmanų Turkijos valdžios politika, pasibaigusi armėnų masinėmis žudynėmis, atlaidus (ar aplaidus) požiūris į šių žudynių organizatorių ir vykdytojų atsakomybę po karo jo biografiją kreipė kita vaga.

1921 m. R. Lemkinas pradėjo studijuoti filosofiją ir teisę liberaliame Jono Kazimiero universitete Lvive, kur jam didelę įtaką padarė tarptautinės teisės prof. Ludwikas Ehrlichas ir ypač baudžiamosios teisės specialistas prof. Juliuszas Makarewiczius – įsitikinęs krikščionis demokratas, asmens teisių gynimo autoritarizmo augimo Europos kontekste šalininkas²⁸. 1926 m. tame pačiame universitete įgijo teisės mokslų daktaro laipsnį, paskui išvyko į Varšuvos universitetą.

1927 m. pasirodė R. Lemkino knyga, kurioje jis nagrinėjo Baudžiamąjį Sovietų Sąjungos kodeksą. Paskui imtasi fašistinės Italijos baudžiamojo kodekso tyrimų. Taip R. Lemkinas tapo vienu autoritarinių ir totalitarinių valstybių baudžiamosios teisės žinovų, daugybės straipsnių, studijų autoriumi²⁹. Sykiu publikavo straipsnių Varšuvoje jidiš kalba leistame sionistinės krypties laikraštyje „Sionistinis pasaulis“, buvo šio laikraščio kolumnistas ir temų jaunimui redaktorius³⁰.

Studijų metais R. Lemkino intelektualinei biografijai – vėlgi, jo paties žodžiais tariant, – turėjo du įvykiai: vieno iš armėnų žudynių organizatorių Talaato Pašos nužudymas Berlyne 1921 m. kovo 15 d., kurį įvykdė Soghomonas Tehlirianas ir jo teismas, ukrainiečių politinio ir karo veikėjo Simono Petliūros nužudymas 1926 m. gegužės 25 d. Paryžiuje ir jo žudiko Samuelio Schwartzbardo teismas, abu pasibaigę kaltinamųjų išteisinimu³¹.

Abi šios bylos sugrąžino masinių žudynių ir atsakomybės už jas klausimą į viešą Europos diskursą. Dilemos esmę R. Lemkinas nusakė cituodamas savo profesoriaus žodžius apie Talaato Pašos likimą:

²⁸ KORNAT, Marek. Rafael Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-War Poland (1918–1939). In *Rafael Lemkin. A Hero of Humankind*. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 60.

²⁹ *Ibid.*, p. 64–66.

³⁰ LOEFFLER, James. Becoming Cleopatra: the Forgotten Zionism of Raphael Lemkin. *Journal of Genocide Research*, 19 (3), p. 343.

³¹ Išsteisinant remtasi daugiausia moraliniais ir psichologiniais argumentais. Asmenys veikė keršydami už išžudytus giminaičius ir veikė apimti didelio sumišimo. KORNAT, Marek. Rafael Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-War Poland (1918–1939). In *Rafael Lemkin. A Hero of Humankind*. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 61–62.

[Rafaeli], nėra įstatymo, kuriuo remiantis būtų buvę įmanoma jį [Talaatą] suimti... Įsivaizduok ūkininką, kuris augina viščiukų būrį. Jis juos paskerdžia, ir tai jo reikalas. Jei įsikištum, įsibrautum į privačias valdas <...>.³²

R. Lemkinas prisiminė buvęs šokiruotas: kaip galima teisti asmenį už vieną žmogžudystę, kai tuo pat metu asmuo, atsakingas už šimtų tūkstančių mirtį, lieka laisvėje, nes nėra įstatymo, kuriuo remiantis būtų galima jį nuteisti.

Netrukus po S. Schwartzbardo teismo R. Lemkinas parašė straipsnį. Jame kėlė įstatymo, kuris suvienodintų moralinius standartus tautinių, rasinių ir religinių grupių naikavimo atžvilgiu, poreikį. Po 22 metų, t. y. 1948-aisiais, įtikinėdamas įvairių pasaulio šalių lyderius ratifikuoti Genocido konvenciją, R. Lemkinas vėl iškėlė šeimininko ir viščiukų metaforą:

Svarbiausia – priversti pasaulio valstybes suvokti, kad mažumos ir silpnesnės tautos nėra ūkininko rankose atsidūrę viščiukai, kurias galima paprasčiausiai paskersti, bet žmonių grupės, turinčios didelę vertę tiek savaime, tiek pasaulio civilizacijai³³.

Nuo 1926 m. iki 1939 m. R. Lemkinas rezidavo Varšuvoje: dirbo prokuroru, dėstė Lenkijos atvirajame universitete, rašė knygas ir straipsnius baudžiamosios teisės klausimais ir tapo žinomu teisininku Lenkijoje bei svetur.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, R. Lemkinas atsidūrė Lietuvoje, kur praleido keturis mėnesius. Paskui emigravo į Švediją, 1940 m. dėstė Stokholmo universitete. Nuo 1941 m. gyveno Jungtinėse Amerikos Valstijose, dėstė įvairiuose universitetuose, karo ir teisės mokyklose. 1945–1946 m. R. Lemkinas tapo Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo teisėjo ir Niurnbergo tribunolo vyriausiojo prokuroro Roberto H. Jacksono patarėju.

Jo *opus magna* tapo 1948 m. gruodžio 9-ąją Jungtinių Tautų asamblėjoje Paryžiuje priimta, jo įkvėpta ir su kolegomis parengta Konvencija dėl kelio užkirtimo genocidui ir baudimo už jį. Sykiu tai buvo naujo dešimtmetį trukusio veiklos etapo pradžia, siekiant įtikinti kuo daugiau valstybių ratifikuoti šią Konvenciją, visų pirma – Jungtines Valstijas (kaip matysime, šis siekis nebuvo sėkmingas, JAV dokumentą ratifikavo tik 1988 m.).

R. Lemkinas mirė 1959 m. rugpjūčio 28 d. Niujorke, kaip manoma, grįždamas iš redakcijos (arba eidamas į ją) aptarti beveik baigtos autobiografijos publikavimo reikalų.

Nors R. Lemkinas nesukūrė šeimos, tačiau ant jo antkapio Mount Hebrono kapinėse Niujorke užrašyta: „Mylimam Broliui ir Dėdei dr. Rafaeliui Lemkinui, Genocido

³² KOREY, William. Lemkin's Passion: Origin and Fulfilment. In *A Hero of Humankind*. Eds. Agnieszka Bienczyk-Missala and Slawomir Dębski. Warsaw, 2010, p. 78.

³³ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 139.

konvencijos tėvui“ (Beloved Brother and Uncle dr. Raphael Lemkin, Father of the Genocide Convention).

Naujos sąvokos: 1933–1939 m.

Ketvirtajame dešimtmetyje R. Lemkinas buvo vienas iš nedaugelio europiečių, kurie Adolfo Hitlerio programinę knygą „Mein Kampf“ (1924) skaitė rimtai. Jis jau tada išvelgė, kad nacionalsocialistų partijos lyderis siekia valdžios, trokšdamas įgyvendinti radikalią rasistinę utopiją, kurioje kitoms tautoms – ypač žydams ir slavams – nebebus vietos.

1933 m. bičiulio ir kolegos, minėto Lenkijos atvirojo universiteto bei vieno iš Tarptautinės baudžiamosios teisės asociacijos (*L'Association Internationale de Droit Penal*) įkūrėjų Emilio Rappaporto siūlymu tapęs Tarptautinio baudžiamosios teisės suvienodinimo biuro nariu, tą pačių metų rudenį R. Lemkinas pateikė esminių tarptautinės teisės patobulinimo siūlymų³⁴.

1933 m. spalį Madride vykusioje 5-ojoje šios srities teisininkų konferencijoje buvo išdėstyta R. Lemkino idėja, kad tam tikri nusikaltimai, griauinantys viso pasaulio tvarką, turi būti laikomi kriminaliniais ir uždrausti tarptautiniu mastu. Vieną nusikaltimą jis pavadino „barbarybe“ – turėdamas omenyje nacionalinių, rasinių, religinių grupių naikinimą arba asmens gyvybės atėmimą, siekiant sunaikinti tam tikrą rasinę, religinę ar socialinę grupę; kitą – „vandalizmu“ – meno grupės meno kūrinių ir kultūros naikinimą³⁵. 1942–1944 m. šiuodu terminai susiliejo į neologizmą „genocidas“, kuris, jo kūrėjo akimis, galėjo geriau perteikti tyčinio, tikslingo naikinimo, kurį patyrė Europos tautos, esmę.

Svarbu tai, kad kartu su prof. E. Rappaportu R. Lemkinas kėlė naują idėją – kriminalizuoti neapykantos kalbą ir propagandą spaudoje, radijuje ir literatūroje³⁶.

Iš viso R. Lemkinas aprašė penkis „naujo tipo nusikaltimus“, kurie gali būti nukreipti ne tik prieš atskirus asmenis, bet ir visos žmonijos būtį, būtent: 1) (tarptautinį) terorizmą; 2) barbarybę; 3) vandalizmą; 4) katastrofų sukėlimą arba sąmoningus tarptautinio ryšio pažeidimus; 5) cheminės taršos sukėlimą³⁷. Be barbarybės ir vandalizmo, jis daug dėmesio skyrė terorizmo – vidaus ir tarptautinio – refleksijai. Vidaus terorizmas buvo apibrėžtas kaip „atskiri smurto veiksmai, darantys griauamą poveikį visuomenės moralei būklei ir tiesiogiai nukreipti prieš viešąją tvarką“, o

³⁴ Šis biuras (*Bureau International Pour l'Unification du Droit Pénal*) – įvairių šalių teisininkų, kurie siekė suderinti įvairių šalių baudžiamosios teisės normas ir praktikas, platforma. Vėlyvesnių įstaigų, tokių kaip Tarptautinis baudžiamasis teismas ar Jungtinės Tautos, pirmtakas.

³⁵ Rafael Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-War Poland (1918–1939). In *Rafael Lemkin. A Hero of Humankind*. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 201, p. 68

³⁶ *Ibid.*, p. 68–69

³⁷ *Ibid.*, p. 70.

tarptautinio terorizmo tikslas (ir tai buvo nauja įžvalga) – skleisti sumaištį ir nutraukti / sutrikdyti / suardyti tarptautinius ryšius³⁸.

Šios sąvokos neabejotinai buvo reakcija į tai, kas vyko Vokietijoje 1933 m. pavasarį ir vasarą. Naciams atėjus į valdžią, per keletą mėnesių buvo sunaikinta organizuota politinė opozicija, prasidėjo totalus valstybės nacifikavimas, buvo įsteigta pirmoji koncentracijos stovykla, išibėgėjo žydų diskriminacija. „Vandalizmo“ terminas R. Lemkino galvoje galėjo kilti išgirdus apie knygynų, bibliotekų ir leidyklų sandėlių siaubimą bei viešą nacistams neįtikusių knygų deginimą (vykdyti 1933 m. kovą–birželį, ypač gegužę).

Galima svarstyti, kokių pozityvių pasekmių būtų buvę, jei R. Lemkino siūlymai būtų tuomet priimti: Niurnbergo teismas būtų turėjęs tvirtą teisinį pagrindą, o nacistai teisiami ne tik už nusikaltimus, įvykdytus nuo 1939 m. rugsėjo 1 d., bet ir iki tol. Ne visai komfortiškai būtų jautęsi ir sovietai, kaip tik 1932–1933 m. Ukrainoje sukėlę apokaliptinio masto badą. Tačiau R. Lemkino siūlymai tebuvo išklaustyti (pačiam R. Lemkinui Lenkijos Respublikos valdžia į Madridą vykti neleido, bijodama užrūstinti nacių Vokietiją ir SSRS, su kuriomis tuomet derėjosi).

Ar šiuo laikotarpiu R. Lemkinas bendravo su lietuviais? Autobiografijoje jis mini Kauno apygardos teismo pirmininką Karolį Žalkauską³⁹, su kuriuo susipažino 1935 m. Kopenhagoje vykusioje konferencijoje apie baudžiamosios teisės suvienodinimą, ir Latvijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo generalinį prokurorą Teodorą Ūdrį⁴⁰. R. Lemkiną turėjo dominti ir tuometėje Europos ir užjūrio spaudoje plačiai aprašytas 1934–1935 m. Kauno kariuomenės teisme vykęs Klaipėdos krašto nacistų teismas (Neumanno–Saaso byla), tačiau apie tai duomenų neturime.

1934 m. R. Lemkinas Kredytowos gatvėje Varšuvoje atidarė privačią teisės kontorą, kuri veikė iki 1939 m. rugsėjo 1 d. Per šiuos penkerius metus tai, ką jis buvo įvardijęs kaip barbarizmą, įgavo vis aiškesnį pavidalą, ypač po 1935 m. rugsėjo mėn. paskelbtų Niurnbergo įstatymų, kuriais, be kita ko, buvo atimtos Vokietijos žydų pilietinės teisės. Pasak Hanso Mommseno, vyko kumuliacinio radikalėjimo procesas, pasibaigęs Vokietijos žydų išvaymu iš šalies, Krištoline naktimi, Antruoju pasauliniu karu, Holokaustu ir kitais nusikaltimais žmoniškumui⁴¹.

³⁸ Ibid.

³⁹ Karolis Žalkauskas (1892–1961) – teisininkas, dėstytojas, ilgametis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo valstybės gynėjo padėjėjas. 1940 m. antrojoje pusėje pasitraukė į Vokietiją, čia 1945–1948 m. dirbo JAV karinės administracijos Vokietijoje Teisės skyriuje (tvarkė antinacines baudžiamąsias bylas). 1948 m. apsigyveno JAV. Paskui trumpam grįžo į Europą, o nuo 1956 m. iki mirties gyveno JAV.

⁴⁰ Teisininkas Teodoras Ūdris (1900–1944) buvo sovietų saugumo suimtas 1940 m. spalio 17 d. ir išvežtas į Komijos lagerius. Mirė 1944 m. birželio 10 d. kalėjime Intoje.

⁴¹ Kumuliacinis radikalėjimas nusako procesą, kai genocidas ir kiti masiniai nusikaltimai ne tiek iš anksto suplanuojami, kiek išskyla karo krizėse, kai įvairūs asmenys ir institucijos varžosi dėl centro palankumo, dažnai peržengdami net pačios valdžios nustatytas ribas. MOMMSEN, Hans. Cumulative radicalisation and progressive self-destruction as structural determinants of the Nazi dictatorship. In *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*. Eds. I. Kershaw, M. Lewin. Cambridge University Press, 1997, p. 75–87.

1939-ųjų rudenio: pabėgėlis Lietuvoje

1939 m. rugsėjo 1 d. Lenkiją užpuolusios nacistinės Vokietijos karinės pajėgos į rytus judėjo labai sparčiai – pirmoji šarvuotųjų divizija Varšuvos priemiesčius pasiekė jau rugsėjo 8 d., per savaitę įveikusi 225 kilometrus. Rugsėjo 6 d., visai prieš pat vidurnaktį, Lenkijos kariuomenės vadovybės propagandos skyriaus viršininkas per radiją paragino visus vyrus, galinčius nešioti ginklą ir kol kas nepašauktus į kariuomenę, trauktis į rytus, kur jie turėjo būti mobilizuoti. Dar neišaušus tūkstančiai Varšuvos gyventojų ėmė trauktis iš miesto. Tarp jų buvo ir R. Lemkinas.

Kaip ir kitus besitraukiančius, rugsėjo 17 d. jį pasiekė žinia, kad SSRS kariuomenė tądien peržengė Rytų Lenkijos sieną ir juda į vakarus. Rugsėjo 19 d. sovietai užėmė Vilnių, rugsėjo 22 d. Lvivą, o rugsėjo 24 d. Gardiną, taigi, panašiu metu ir Valkaviską, kuriame tebegyveno R. Lemkino tėvai ir brolio šeima. R. Lemkinui pavyko juos aplankyti⁴². Per šį trumpą ir esmingą stabelėjimą R. Lemkinas apsisprendė nedelsiant keliauti į Lietuvą, paskui nusigauti į Švediją, o iš ten – į JAV. Tai paskutinis jo pasimatymas su tėvais. Tikėtina, kad jie buvo nužudyti Treblinkoje (brolis Elijas su žmona Liza ir sūnumi Saulu liko gyvi, nes 1941 m. birželį buvo Rusijoje).

Vilnių – tuomet pilną pabėgėlių ir nerimo – R. Lemkinas pasiekė spalio pirmojoje pusėje, taigi lietuviams dar neperėmus iš sovietų miesto. Čia jis praleido keletą savaitių, sulaukė žinių apie miesto perėmimą lietuvių žinion ir kitądien išvyko į Kauną. Per keletą Vilniuje praleistų savaitių R. Lemkinas spėjo pamatyti įvairiopa sovietinės kariuomenės veiklą, iš kurių akivaizdžiausia buvo turto ir kultūros vertybių plėšimas bei gabenimas į rytus. Formaliai Vilnius ir Vilniaus kraštas iki ateinant lietuviams buvo traktuojamas kaip Vakarų Baltarusijos dalis, praktiškai kaip gyvenime dar nematytų užsienietišku gėrybių šaltinis, iš kurio skubėta pasisemti⁴³.

Praėjus keletui dienų nuo atvykimo, R. Lemkinas išsiuntė telegramas kolegoms Karlui Schlyteriui ir Cartonui de Wiartui, kuriose informavo apie ketinimą išvykti į JAV, sykiu prašydamas padėti patekti į Švediją ir Belgiją⁴⁴.

Kita telegrama iškeliavo į Prancūziją, leidyklos „Pedones“ valdytojoms (mamai ir dukrai), su kuriomis bičiuliavosi. R. Lemkinas jas informavo, kad yra gyvas ir saugus, kartu teiravosi knygos rankraščio apie tarptautinius mokėjimus, kuri buvo išsiuntęs joms iš Varšuvos kelios savaitės prieš karą, likimą⁴⁵. Dar vienas laiškas buvo išsiųstas

⁴² Atidesnis skaitytojas autobiografijos tekste aptiks netikslumų. Pavyzdžiui, R. Lemkinas mini, kad tėvų namus pasiekė „šaltą lapkričio naktį“, tačiau vėliau rašo, kad Vilnių pasiekė likus kelioms savaitėms iki to, kai miestą perėmė lietuviai (t. y. spalio 28 d.).

⁴³ ŽEPKAITĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 26.

⁴⁴ Socialdemokratas Karlas Schlyteris (1879–1959) Švedijos teisingumo ministru buvo 1932–1936 m. Jis laikomas vienu gerovės valstybės kūrėjų, dirbo baudžiamosios teisės srityje. Henry Carton de Wiartas (1869–1951) 1932–1934 m. buvo Belgijos socialinių reikalų ministras, o 1928–1935 m. Belgijos atstovas Tautų Sąjungoje.

⁴⁵ 1838 m. Paryžiuje įsteigta leidykla „Pedones“ specializuojasi akademinės ir teisinės literatūros leidyboje, ypač darbų apie tarptautinę ir konstitucinę teisę srityje.

kolegai iš Duke universiteto Šiaurės Karolinoje prof. Malcolmui McDermottui, su kuriuo R. Lemkinas išvertė Lenkijos Respublikos baudžiamąjį kodeksą į anglų kalbą.

Atvykęs į Vilnių, R. Lemkinas lankė savo draugus ir kolegas universitete. Iš šių susitikimų autobiografijoje aprašytas vienas – susitikimas su Stepono Batoro universiteto baudžiamosios teisės profesoriumi, kriminologu Bronislawu Wroblewski⁴⁶. R. Lemkinas prisiminė, kad jo namai po Lenkiją ir Europą ištikusios katastrofos buvo persmelkti gilaus liūdesio ir apatijos. B. Wroblewskis regėjo XX a. kaip patį smurtinčiausią ir amoraliausią šimtmetį, kurio etosas tęsis ir jam pasibaigus. R. Lemkinas laikėsis optimistiškesnės pozicijos – kad gyvenama pereinamuoju laikotarpiu ir kad jis teikia galimybių permąstyti žmonijos bendrabūvio principus. Skaitant autobiografiją susidaro įspūdis, kad R. Lemkinas pasitikėjo savimi, buvo optimistiškas, tačiau galbūt tai lėmė vėlesnis racionalizavimas – autobiografiją rašė XX a. šeštajame dešimtmetyje, kai įnirtingai siekė, kad Genocido konvenciją ratifikuotų JAV, taigi „turėjo“ vaidinti niekada nepasiduodantįjį.

Autobiografijoje R. Lemkinas rašo apie kopimą į kalną Vilniaus priemiestyje, nuo kurio pamatyti vaizdai sukėlė ne tik asmeninių prisiminimų, bet ir perspektyvos jausmą⁴⁷. Nors R. Lemkinas konkretaus kalno neįvardija, veikiausiai kalbama apie Panerių kalvas („kalnus“), aprašytus Felikso Bernatowicziaus, Adamo Mickiewicziaus ir Jano Bulhako tekstuose⁴⁸. Jos išties driekėsi Vilniaus priemiestyje ir nuo jų tuo metu atsiverdavo plati Vilniaus ir jo apylinkių perspektyva (nacistinės okupacijos metais šias kalvas kirto Vilniaus žydai, varomi į Panerius sušaudyti).

R. Lemkinas – plačios erudicijos žmogus su etnografo gyslele – autobiografijoje keliais taikliais sakiniais apibūdino ir tuomečių Lietuvos ir Lenkijos santykių būklę, šmaikščiai pagaviai palygindamas ją su komplikuotomis santuokomis:

Šis gražus miestas yra senovinė Lenkijos Lietuvos karalystės sostinė. Lenkų karalienės Jadvygos ir Lietuvos karaliaus Jogailos santuoka pratęsė romantiškus dviejų valdovų santykius ir virto asmenine dviejų valstybių unija. Ši romantika, regis, įnešė į Lenkijos ir Lietuvos santykių istoriją ir kai kurių santuokoms būdingų elementų: meilę, sumišusių su neapykanta.

Pastarojo elemento dominavimu buvo galima akivaizdžiai įsitikinti 1939 m. spalio 27 d. Lietuvos kariuomenei įžengus į LSSR perduotą Vilnių. Jau po keleto dienų prasidėjo spontaniški lenkų pogromai, nukreipti prieš žydus, ir patriotiškai nusiteikusių lenkų jaunimo susidūrimai su lietuvių policija, rimtai apkartinę pirmąsias lietuvių dienas istorinėje sostinėje. Apie tai autobiografijoje nerašoma, matyt, R. Lemkinas tuo metu jau buvo išvykęs.

⁴⁶ Stepono Batoro universiteto profesorius Bronisławas Wróblewski (1888–1941) 1934–1936 m. ėjo šio universiteto Teisės ir socialinių mokslų fakulteto dekanu pareigas.

⁴⁷ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 64–65.

⁴⁸ BUŁHAK, Jan. *Vilniaus peizažas: fotografo kelionės*. Vilnius: Vaga, 2006 (1936), p. 90–92.

Spalio pabaigoje (ar pirmosiomis lapkričio dienomis) R. Lemkinas atvyko į Kauną, norėdamas atsidurti arčiau Švedijos konsulato, tikėdamasis gauti šios šalies vizą. Santrykinai sklandų judėjimą iš Vilniaus į Kauną (ir vėliau) jam užtikrino ryšiai su kolegomis ir jų pagalba – esant to meto sumaiščiai tai buvo išties didelė privilegija ir – eventualiai – išgyvenimo sąlyga. Kaune jis apsistojo pas advokatą, kurį jam nurodė vilniečiai kolegos, deja, jo vardas autobiografijoje neminimas.

Atvykus į Kauną įvyko svarbus R. Lemkino biografijos lūžis. Lig tol jautėsis bėgliu (angl. „escapee“), čia jis pirmą kartą pasijuto pabėgėliu (angl. „refugee“), kuriam grėse „asmenybės dezintegracija dėl neveiklumo, apatijos, savivertės ir pasitikėjimo praradimo ir, ne mažiau svarbu, nuolatinio valgymo prie svetimo stalo“⁴⁹. Tokių asmenų Lietuvoje 1939 m. gruodį buvo 34 939, iš jų 17 279 gudai, rusai ir lenkai, 13 469 žydai ir 4 175 lietuviai, taip pat apie 12 tūkst. internuotų lenkų karių⁵⁰.

R. Lemkino kuratoriumi Kaune tapo minėtas Kauno apygardos teismo pirmininkas Karolis Žalkauskas, kuris viename iš judviejų pokalbių, kaip ir daugelis amžininkų, stebėjęsis, kaip greitai žlugo Lenkija. Kitas įsimintinas jų susitikimas įvyko po karo, 1951 m., Čikagoje, R. Lemkinui „Hotel Morrison“ dirbant prie Genocido konvencijos ratifikavimo:

Į mano kambario duris Hotel Morrison 5:30 ryte pasibeldė vyras. Jis atsiprašė atėjęs taip anksti; jis dirbo viešbučio keltuvo operatoriumi iki vėlumos ir galėjęs pas mane ateiti tik šiuo metu. Tai buvo ponas Žalkauskas⁵¹.

Būdamas Kaune R. Lemkinas sulaukė leidėjų, minėtos „Pedones“ leidyklos, laiško kartu su pirminėmis jo būsimos knygos korektūromis. Jis šį siuntinį apibūdino kaip laivą, atplukdžiusį maisto atsargų „badaujančiam demonui“⁵². Kartu atkeliavo ir 1933 m. Madrido konferencijai parengto projekto kopijos, kuriame buvo kalbama apie barbarizmo ir vandalizmo aktų kaip tarptautinių nusikaltimų uždraudimą, kurį jis ėmėsi tobulinti⁵³.

Kaune R. Lemkinas per K. Žalkauską susipažino su daugeliu Lietuvos visuomenės veikėjų. Viename iš susitikimų su JAV lietuvių išeiviais XX a. šeštajame dešimtmetyje prisiminė susitikimus su prezidentu Antanu Smetona ir Valstybės Tarybos nariu, teisininku Jonu Vileišiu⁵⁴. Autobiografijoje jis mini vienintelį prof. Levą

⁴⁹ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 67.

⁵⁰ STRELCOVAS, Simonas. *Geri, blogi, vargdieniai. Č. Sugihara ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje*. Vilnius: Versus, 2018, p. 77.

⁵¹ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 69.

⁵² *Ibid.*, p. 68.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ NARKELIŪNAITĖ, Salomėja. Vieno asmens delegacija Jungtinėse Tautose. *Lietuvių dienos*, 1954, Nr. 4, p. 7. Prieiga per internetą: https://www.spauda.org/lietuviu_dienos/archive/1954/1954-03-15-LIETUVIU-DIENOS.pdf

Karsaviną, „Eurazijos judėjimo teoretiką“, tikėjusį, kad „Europa tėra Azijos kontinento pusiasalis“⁵⁵.

Smalsus žmogus ir poliglotas pirmą kartą turėjo galimybę pabūti aplinkoje ir išgirsti kalbą, su kuria buvo susipažinęs studijų metais ir kurią vertino. Manytina, kad būdamas Kaune R. Lemkinas spėjo susipažinti ir su lietuvių kilmės iš hetitų teorija, kurią, kaip žinome, palaikė Jonas Basanavičius, ir susidomėjo lietuvių kalba:

*Kultūros ir lingvistikos prasme ši tauta buvo išskirtinė. Jos kalba yra vienintelė Europoje, kuri išlaikė ryšį su senoviniu sanskritu. Ji siekia laikus, kai arijai valdė pasaulio dalį nuo Baltijos iki Viduržemio jūros ir Indijos vandenyno. Buvo įdomu skaityti Kaune ant restoranų iškabų tuos pačius vardus, kurie buvo įrašyti senoviniuose hetitų karalių įrašuose. Remiantis mano filologinėmis studijomis, prieš parduodant savo sielą teisės dvasioms, aš buvau šiek tiek susipažinęs su sanskrito ir lietuvių kalbomis. Dabar nusipirkau žodyną ir pradėjau skaityti laikraštį kasdien, pamažu pereidamas nuo antraščių prie turinio. Tai buvo prasmingas užsiėmimas, padėjęs man geriau suprasti žmones, tarp kurių gyvenau, ypač jų kultūrą, kuri turėjo tokias senovines ištakas ir vis dar išsaugojo gyvybingumą*⁵⁶.

Lietuvių tauta apibūdinta kaip demokratiška ir ūkiška:

*Lietuviai iš esmės buvo demokratiški žmonės. Jie neturėjo savo aristokratijos. Lietuvių dvarininkija buvo lenkų kilmės, į ją buvo žiūrima įtariai, kaip į pernelyg draugingą Varšuvai; jai nebuvo leista turėti didelės įtakos. Lietuviai išsirutuliojo kaip ūkininkų tauta – darbšti, taupi, prisirišusi prie žemės, užsispyrusi, religinga, klesinti. Jie puikiai išmanė žemės ūkio kooperatyvus. Tačiau biurokratų ir kariuomenės kombinacija palaipsniui išsivystė į savivalių tautos maištininkų valdžią. Pradedant premjeru Woldemaru [!] 1927 m. ir baigiant premjeru Merkiu 1939–1940 m.*⁵⁷

Beje, panašų Lietuvos vaizdinį savo atsiminimuose pateikia ir Lenkijos Respublikos karo atašė Kaune Leonas Mitkiewiczus. Juose Lietuva pristatoma kaip turtėjantis, modernėjantis, dinamiškas, tvirtų, geranoriškų ir gyvybingų žmonių kraštas⁵⁸.

Netrukus iš Švedijos konsulato R. Lemkinas sulaukė skambučio, kuriuo buvo pranešta apie jau atkeliavusią vizą ir kitą dieną jis traukiniu išvyko į Rygą, kurioje stabilėjo keletui dienų. Autobiografijoje fiksuojamas R. Lemkino susitikimas su bičiuliu Latvijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo generaliniu prokuroru Teodoru Ūdriu ir istoriku Simonu Dubnovu, tuo metu veik dešimtmetį gyvenusiu Rygoje. S. Dubnovas buvo nacių sušaudytas 1941 m. gruodį Rygos gete kartu su tūkstančiais kitų savo

⁵⁵ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 70.

⁵⁶ Ibid., p. 69–70, 73.

⁵⁷ Ibid., p. 69.

⁵⁸ MITKIEWICZ, Leon. *Kauno atsiminimai. 1938–1939*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 91–95.

tautiečių⁵⁹. Įvyko įsimintinas jo ir S. Dubnovo pokalbis, kuriame buvo paliesta esminė nusikaltimų žmoniškumui problematika. Autobiografijoje šis pokalbis, sykiu susitikimas su B. Wroblewskiu Vilniuje, aprašyti labai vaizdžiai ir išsamiai, taip pagerbiant šiuos iškilus asmenis, kuriuos netrukus ištiko nesavalaikė mirtis.

Su S. Dubnovu R. Lemkinas svarstė 1933 m. Madrido konferencijoje iškeltą idėją kriminalizuoti tautų naikinimą („barbarybę“), kur ir kada toks nusikaltimas bevyktų – šalies viduje ar tarp šalių, taikos ar karo metu, ir paskelbti jį tarptautiniu nusikaltimu. Tokios idėjos palaikymą S. Dubnovas laikė tautų civilizacijos rodikliu⁶⁰.

Lėktuvu pasiekęs Švediją, R. Lemkinas tikėjosi užtrukti joje neilgai, planuodamas su belgiška viza išvykti į JAV. Tačiau planus sugriovė 1940 m. balandžio įvykiai: nacistinės Vokietijos įsiveržimas į Daniją ir Norvegiją, dar po mėnesio – Belgijos ir Olandijos užėmimas ir Prancūzijos sutriuškinimas. Savo ruožtu SSRS tą pačią dieną, kai nacių vokiečiai žengė į Paryžių, įteikė ultimatumą Lietuvai, o kitą dieną sovietų kariuomenė kirto jos sienas.

Kai paaiškėjo, kad Atlanto kelias į JAV užsivėrė, per egzilinės Lenkijos Respublikos vyriausybės atstovus Londone R. Lemkinas gavo būtiną specialų Švedijos pasą („Swedish passport for stateless persons“) ir išskrido į Maskvą, tada Transsibiro geležinkeliu pasiekė Vladivostoką, paskui Japoniją, o iš Japonijos 1941 m. balandžio 18 d. jau buvo Jungtinėse Valstijose. Lėktuvui iš Stokholmo į Maskvą trumpam nusileidus Rygoje, pasus jau tikrino SSRS pareigūnai – nepriklausomos Latvija, Estija ir Lietuva tuo metu jau buvo „nudaigotas“⁶¹.

Stabtelėjimo Švedijoje metu, remdamasis viešais šaltiniais, R. Lemkinas pradėjo rinkti medžiagą apie nacistų nusikaltimus Europoje, suprasdamas, kad oficialūs dokumentai – tos dienos ir ankstesni – yra labai svarbūs siekiant suprasti valstybės politiką ir kaip įrodymai⁶². Po ketverių metų ši medžiaga tapo minėto veikalo apie Ašies valstybių politiką Europoje pagrindu.

Baltijos šalys veikale „Ašies valdžia okupuotoje Europoje“

Plačiausiai žinomame R. Lemkino veikale „Ašies valdžia okupuotoje Europoje“ R. Lemkinas rėmėsi medžiaga, surinkta 1940–1941 m. viešnagės Stokholme metu ir besidarbuojant Vašingtono Kongreso bibliotekoje⁶³. Du šios knygos poskyrius

⁵⁹ Simonas Dubnovas (1860–1941) – „Visuotinės žydų istorijos“ („Die Weltgeschichte des jüdischen Volkes“, 1925–1930) autorius. 1903–1906 m. gyveno Vilniuje, 1922 m. prisidėjo prie Lietuvos universiteto Socialinių mokslų fakulteto Žydų istorijos katedros Kaune steigimo.

⁶⁰ LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 72.

⁶¹ KROSS, Jaan. *Sustingęs skrydis*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003, p. 223.

⁶² LEMKIN, Raphael. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Ed. by Donna-Lee Frieze. Yale University Press, 2013, p. 77.

⁶³ *Ibid.*, p. 116.

autorius skyrė trijų Baltijos valstybių (už)valdymo per administracinę, teisinę, nuosavybės ir darbo organizavimo sistemas analizei, sykiu reflektuojant 1940 m. sovietų įvykdytą okupaciją.

Pirmasis dokumentas (iš aštuonių), pristatantis nacistų dekretus Baltijos šalyse, buvo tiesiogiai susijęs su Lietuva. Tai 1941 m. liepos 28 d. Hinricho Lohse proklamacija apie jo paskelbimą Ostlando Reicho komisaru ir būsimą krašto tvarką „buvusioje laisvoje Lietuvos valstybėje“. Vokiečiai šioje proklamacijoje vaizduojami kaip išdavimą ir pažangą nešanti jėga, reikalaujanti iš vietos gyventojų svarbiausio dalyko – „visiško paklusnumo“⁶⁴.

Tai, kad R. Lemkinas puikiai išmanė Vidurio ir Rytų Europos geopolitines realijas, rodo atskiras skyrius, skirtas Klaipėdos krašto okupacijai (tekste – „Memel Territory“)⁶⁵.

Nekeliant tikslo aptarti R. Lemkino atliktos analizės, paminėtina, kad autorius daug dėmesio skyrė sovietų valdžios vykdytai turto nacionalizacijai ir nacistų pastangoms išnaudoti šią unikalią situaciją užvaldant Lietuvos resursus bei vietos administracijos pajungimui savo reikmėms.

Bene daugiausia istorikų ir teisininkų dėmesio sulaukė devintasis šios knygos skyrius „Genocidas“, ir nenuostabu: jame pirmą kartą išdėstyta lemkiniška genocido samprata bei aprašytos aštuonios genocido technikos (aspektai), remiantis lenkų, žydų ir slavų žudynių pavyzdžiais, būtent politinis, socialinis, kultūrinis, ekonominis, biologinis, fizinis, religinis ir moralinis⁶⁶.

Lietuvos ir kitų Baltijos šalių pavyzdžių šiame skyriuje nėra – medžiaga iš šio Europos regiono, regis, dar nebuvo pasiekusi R. Lemkino, nors lenkų pagrindžio spauda apie tai karo metu buvo rašiusi, bent jau apie Panerius. Daugiausia remtasi pavyzdžiais iš nacių okupuotos Lenkijos, kuri buvo tapusi masinio žmonių žudymo badu ir dujomis epicentru.

Svarbu paminėti, kad informacija apie Baltijos valstybes knygoje „Ašies valdžia okupuotoje Europoje“ buvo pateikta atskirai, nesuplakant su SSRS⁶⁷. R. Lemkino

⁶⁴ LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, p. 300.

⁶⁵ LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, p. 198–199.

⁶⁶ „Genocidu vadiname tautos arba etninės grupės naikinimą. Šis naujas žodis autoriaus sukurtas tam, kad įvardytų seną praktiką jos šiuolaikinėje raidoje.“ LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, p. 79. R. Lemkino požiūriu, genocidas turėjo būti pridėtas prie kitų *delictas juris gentium* nusikaltimų, tokių kaip vergija, prekyba vaikais, piratavimas, prekyba narkotikais, nes pažeidžia tarptautinę teisę, o šioji atspindi esmines žmonijos bendrabūvio taisykles. LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, p. 79–90. Prieiga per internetą: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9443228/f21.item>

⁶⁷ LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, p. 300–313.

akimis – žinoma, ir teisiškai, – Baltijos valstybės, nors ir okupuotos, 1944 m. tebebuvo politiniai subjektai. Taip jautė ir lietuvių pogrindis, inteligentija, pagrįstai tikėjęsi, kad karui pasibaigus bus įgyvendinti 1941 m. rugpjūčio 14 d. britų ir amerikiečių paskelbtos Atlanto chartijos principai.

Bendras tikslas: R. Lemkino ir lietuvių išėivijos sąveika

Karinio tribunolo Niurnberge metu R. Lemkinas dirbo Jungtinių Valstijų vyriausiojo prokuroro patarėju. 1946 m. dėl jo lobistinės veiklos „genocido“ terminas nuskambėjo šio tribunolo kaltinamajame akte ir buvo įtvirtintas Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos 1946 m. gruodžio 11 d. rezoliucijoje. Ja siūlyta paskelbti rasinių, religinių, politinių ir kitų grupių genocidą tarptautiniu nusikaltimu (primintina: nuo idėjos suformulavimo 1933-iaisiais praėjo 13 metų, per kuriuos gyvybės neteko dešimtys milijonų civilių)⁶⁸.

Tuo metu, kai buvo priima ši rezoliucija, sovietų antrą kartą okupuotoje Lietuvoje, kaimiškose vietovėse, vyko intensyvus antisovietinis partizaninis karas, vykdyti trėmimai. Tuo tarpu Vakaruose (Vokietijoje) aktyvėjo atkurtas VLIK'as (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas). 1948 m. liepos mėnesį Baden-Badeno pasitarime ši organizacija tapo vadovaujančia Lietuvos laisvinimui iš sovietinės okupacijos užsienyje organizacija. 1955 m. savo veiklą VLIK'as perkėlė į Jungtines Valstijas ir veikė faktiškai prisiėmęs egzilinės vyriausybės vaidmenį⁶⁹.

Baltijos šalių išėiviai Jungtinėse Valstijose buvo vieni pirmųjų, pastebėję ir pradėję nuosekliai vartoti „genocido“ terminą (išėivių spaudoje vartotas ir šio termino vertimas į lietuvių kalbą – „tautžudystė“⁷⁰). Pastebėtina, kad šis terminas lietuvių išėivijos diskurse atsirado dar iki Genocido konvencijos paskelbimo, tapo ypač intensyvus 1948–1952 m. ir vėliau naudotas sistemingai. Žvelgiant išėivių akimis, naujoji sąvoka tinkamiausiai nusakė lietuvių patirtį sovietų okupacijos metu – šių represijų pobūdį ir masiškumą⁷¹.

⁶⁸ 96 (I), *The Crime of Genocide*. [žiūrėta 2025 07 28]. Prieiga per internetą: <https://digitallibrary.un.org/record/209873?v=pdf>. „Genocidas – tai visos žmonių grupės teisės egzistuoti paneigimas, kaip ir žmogžudystė yra atskiros žmogaus teisės gyventi paneigimas. Toks teisės egzistuoti atėmimas žeidžia žmonijos sąžinę, sukelia didžiulius nuostolius žmonijai – dėl kultūrinių ir kitokių indėlių, kuriuos būtų galėjęs duoti šios grupės, – ir prieštarauja moralės principams bei Jungtinių Tautų dvasiai ir tikslams. Genocido nusikaltimų pasitaikė ne kartą, kai rasinės, religinės, politinės ar kitokios grupės buvo visiškai arba iš dalies sunaikintos.“

⁶⁹ ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 453.

⁷⁰ UN Asamb. Draudžia Tautžudystės kriminalą. *Draugas*, 1948, gruodžio 18, Nr. 291, p. 1.

⁷¹ Tuo metu išėivių spaudoje buvo rašoma, kad 1941 m. birželio trėmimų metu buvo išvežta 40 tūkst. lietuvių, 40 tūkst. latvių ir 50 tūkst. estų. Šiandienos duomenimis – 17 600 (iš jų 1 200 mokytojų), iki 15 500, iki 11 000.

1948 m. spalio 27 d. lietuvių, latvių, estų bendruomenių atstovai pirmą kartą kreipėsi į Jungtinių Tautų organizaciją, konstatuodami, kad „sovietinė okupacija, lydima sovietinės genocido metodų praktikos, sukelia grėsmę Baltijos tautų egzistencijai“. Buvo išskirti du R. Lemkino suformuluoti genocido politikos aspektai / technikos, būtent: 1) sistemingas fizinis žmonių naikinimas ir 2) kultūrinis bei moralinis naikinimas⁷².

Primintina: tuo metu buvo praėję tik penki mėnesiai nuo trėmimo operacijos „Vesna“, nukreipti prieš surastų arba žuvusių partizanų, besislapstančiųjų ir nuteistųjų šeimas, pasipriešinimo rėmėjus. 1948 m. gegužės 22–23 d. buvo ištremti 40 002 lietuviai⁷³. Kitų metų pavasarį iš Lietuvos buvo išvežta dar apie 32 tūkst. gyventojų, o 1951 m. – daugiau kaip 16 tūkst. Tikslų išvežtųjų skaičių tada nežinota, tačiau buvo akivaizdu, kad nuostoliai labai dideli.

Nuo 1948 m. spalio VLIK'as kartu su kolegomis iš kitų sovietų okupuotų Baltijos šalių kasmet kartodavo pareiškimus Jungtinėms Tautoms, nurodydami sovietinės genocido politikos tikslą (išnaikinti autochtonus), metodus (suėmimai, kalinimas, deportacija ir žudymai, kolektyvizacija, rusifikacija) bei padarinius – senosios visuomenės ir ūkio sanklodos suardymą, lietuvių skaičiaus mažėjimą dėl trėmimų ir kitokio pobūdžio teroro, rusifikaciją ir pan.⁷⁴

Apskritai Baltijos šalių išeivijos JAV sukūrė kompleksišką antikomunistinę doktriną, susidėjusią iš trijų tikslų: 1) liudyti apie tikrą komunizmo prigimtį, 2) kovoti už Lietuvos / Latvijos / Estijos išvadavimą iš sovietinės okupacijos, 3) pagrįsti esminį panašumą tarp komunizmo ir nacizmo⁷⁵. Šiems tikslams naudotos įvairios priemonės: nuo bendruomenių darbo su Jungtinių Valstijų politiniu establishmentu, reguliarių kreipimųsi į Jungtines Tautas, diplomatinės veiklos iki kilnojamų parodų.

Suaktyvėjusių lietuvių, latvių, ukrainiečių, lenkų išeivių organizacijų veiklos tikslai sutapo su tuo metu svarbiausiu R. Lemkino tikslu – įtikinti kuo daugiau valstybių ratifikuoti Genocido konvenciją, o svarbiausia – Jungtines Valstijas. Šiuo tikslu jis ne kartą kreipėsi į gausias minėtų tautų diasporas⁷⁶, ragindamas jas spausti savo atstovus Atstovų Rūmuose ir Senate, kad šie palaikytų Konvencijos ratifikavimą (deja, šis tikslas buvo pasiektas tik 1986 m.⁷⁷).

⁷² Lietuvos, Latvijos, Estijos raštai JTO pirmininkui. *Nepriklausoma Lietuva*, 1948, gruodžio 21, Nr. 25, p. 9. Prieiga per internetą: file:///C:/Users/zigma/Desktop/Lemkinas%20ir%20Lietuva/1948-12-21-NEPRI-KLAUSOMA-LIETUVA_Kreipimasis%20%C4%AF%20JT.pdf

⁷³ *Lietuvos gyventojų trėmimai*. VLE [žiūrėta 2025 07 28]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-gyventoju-tremimai/>

⁷⁴ ANUŠAUSKAS, Arvydas. Genocido sąvoka Lietuvos istorijoje. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 10, p. 105.

⁷⁵ ZAKE, Ieva. *Anticommunist Minorities in the US: Political Activism of Ethnic Refugees*. New York: Palgrave MacMillan, 2009, p. 129.

⁷⁶ 1960 m. surašymo duomenimis, Jungtinėse Valstijose gyveno 402 846 lietuviai, daugiausia – Ilinojaus, Pensilvanijos, Niujorko ir Masačusetso valstijose. 1948–1954 m. į JAV atvyko per 30 tūkst. lietuvių. Žr. *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* informaciją.

⁷⁷ Žr. LEBLANC, Lawrence. *The United States and the Genocide Convention*. Durham, NC: Duke University Press, 1991.

Diskusijomis dėl Konvencijos ratifikavimo buvo suinteresuoti ir patys išeiviai – jiems tai buvo galimybė kalbėti apie sovietų okupuotų tautų likimą ir įgyvendinti kitus anksčiau paminėtus tikslus. 1950 m. Amerikos lietuvių taryba (ALT) Konvencijos ratifikavimą Jungtinėse Valstijose netgi buvo įvardijusi pačiu svarbiausiu savo veiklos uždaviniu. Jai išgaliojus tikėtasi įgyti stipresnę pagrindą kelti Baltijos tautų naikinimo sustabdymo klausimą tiek Jungtinėse Tautose, tiek JAV⁷⁸.

Parodos „Lietuvių tautos genocidas“ bendradarbis

Nežinia, kieno iniciatyva įvyko pirmasis kontaktas, tačiau ilgainiui santykiai tarp lietuvių išeivių ir R. Lemkino tapo glaudesni. A. Weisso-Wendto nuomone, būtent lietuviai buvę garsiausi tarp visų išeivių bendruomenių smerkdami sovietų vykdomą genocidą, pasižymėję vieningumu ir lobizmo gebėjimais. Iš jų R. Lemkinas gavo ir institucinę, ir (vėlyvajame veiklos etape) finansinę paramą, o jiems teikė teises konsultacijas⁷⁹. Ne mažiau svarbi išeivių bendruomenėms buvo ir simbolinė R. Lemkino parama (ir atvirksčiai).

1951 m. birželio 17 d. R. Lemkinas Klivlande atidarė didelę kilnojamąją parodą „Lietuvių tautos genocidas“, kurią organizavo ir parengė Amerikos lietuvių tarybos Klivlando skyrius (*Lithuanian American Council*). Šia paroda siekta lietuvių kančių bylą pristatyti ne tik lietuvių išeivių bendruomenėms, bet ir kitiems amerikiečiams, todėl visi tekstai buvo išversti į anglų kalbą. Sykiu buvo pagarsinta Klivlando lietuvių, latvių ir estų rezoliucija, kurios pirmas punktas ragino Jungtines Valstijas kuo greičiau ratifikuoti Konvenciją⁸⁰.

A. Weissas-Wendtas rašo, kad R. Lemkinas buvo šios parodos teksto autorius, tačiau šis teiginys kvestionuotinas – nė viename lietuvių išeivių straipsnyje šis faktas neminimas. O gal R. Lemkino pagalba buvo neakivaizdi? Gal jis buvo vienas iš autorių ar jos redaktorius? Šios parodos iniciatorius ir vadovas, buvęs Štuthofio kalėnys Jonas Rimašauskas mini 12 bendradarbių, surinkusių duomenų iš 800 lietuvių, kalėjusių sovietų ir nacistų koncentracijos stovyklose, mini ir R. Lemkino dalyvavimą spaudos konferencijoje⁸¹, paramą organizuojant renginius⁸².

⁷⁸ ALT aktualieji rūpesčiai [orig. – rūpeščiai]. Pasikalbėjimas su ALT pirmininku Leonardu Simučiu. *Lietuvių dienos*, 1950, Nr. 1, p. 5–6.

⁷⁹ WEISS-WENDT, Anton. *The Notion of Soviet Genocide: Raphael Lemkin and East European Emigre Organizations in North America*. Paper presented at the 2019 ASN World Convention, Columbia University 2–4 May 2019, p. 3.

⁸⁰ Sėkmingas Birželio įvykių minėjimas. *Naujienos*, 1951, birželio 19, Nr. 144, p. 3. Prieiga per internetą: <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1951/1951-06-19-NAUJIENOS-i7-8.pdf>

⁸¹ Genocido parodos atidarymas Klivlende. *Lietuvių dienos*, 1951, spalio 15, Nr. 7, p. 6. Prieiga per internetą: https://www.spauda.org/lietuviu_dienos/archive/1951/1951-10-15-LIETUVIU-DIENOS.pdf

⁸² BRAZIULIS, Vytautas. Žvilgsnis pro geležinę uždangą. *Dirva*, 1951, birželio 14, Nr. 24, p. 8. Prieiga per internetą: 1951-06-14-DIRVA.pdf

Parodos ekspoziciją, išdėliotą chronologiškai, sudarė keturios dalys: 1) Lietuvos ekonominis ir kultūrinis gyvenimas iki okupacijos; 2) Pirmoji sovietinė okupacija 1940–1941 m. ir jos pasekmės; 3) Nacistinė okupacija 1941–1944 m. ir 4) Antroji sovietinė okupacija nuo 1944 m. Antroji dalis buvo pavadinta „Lietuvių tautos naikinimas“, trečioje kalbama apie nacistų bandymus įtraukti lietuvius į kovą prieš Vakarų valstybes ir antinacistinę rezistenciją, ketvirtoje, pavadintoje „Pavergtos šalies pasipriešinimas“, – apie partizaninę rezistenciją ir 1949 m. deportaciją.

Parodos atidarymo Voterberyje metu R. Lemkinas pasakė kalbą ir išdėstė svarbią savo sukurtos genocido koncepcijos dalį: pabrėžta, kad vienos kultūros naikinimas reiškia pasaulinės kultūros naikinimą, nes pasaulio civilizacija būtent ir susideda iš įvairių kultūrų indėlio: taigi raginimai gelbėti Lietuvą yra taip pat „raginimai gelbėti sudėtinę pasaulio kultūros dalį, [kadangi] genocidas, be to, kad yra humanitarinė problema, reiškia kultūros sunaikinimą ir viso pasaulio nusurdimimą“⁸³. Šioje kalboje galima išgirsti ataidint 1624 m. Johno Donne'o 17-ojoje meditacijoje išsakytas pagrindines mintis⁸⁴.

Mąstant apie svarbų šeštojo dešimtmečio išeivių lietuvių politinių projektą – parodą „Lietuvių tautos genocidas“, būtų galima kartu su A. Weissu-Wendtu nusišėbėti, kad joje visiškai neužsiminta apie Lietuvos žydų žudynes nacistinės okupacijos metais, prie kurių, kaip žinome, tiesiogiai prisidėjo keli tūkstančiai lietuvių vyrų. Sykiu klausti, kodėl R. Lemkinas, pats Holokausto metu praradęs 49 artimuosius, „nepareikalavo“ ar „neišsireikalavo“, kad šis motyvas atsirastų parodoje⁸⁵. Kodėl apie tai nekalbėta – klausimas.

Galbūt dėl to, kad veiksmas vyko 1951 m. kai dar nebūta tikslesnių duomenų apie lietuvių bendradarbiavimo su nacistais mastą, o patys išeiviai buvo įsitikinę (ar norėjo tikėti), kad tokių žmonių buvo nedaug. Kaip charakteringai tai aplinkai rašė buvęs Štuthofio lagerio kalinys kun. Stasys Yla, „vokiečių meto atskirų lietuvių klaidos ir kaltės nėra visos lietuvių tautos <...>“⁸⁶.

Neatmestinas ir pragmatinis tokio „nepareikalavimo“ ar „neišsireikalavimo“ momentas, galėjęs skatinti R. Lemkiną užsimerkti prieš nepatogius faktus – juk tuo metu vykdyta koordinuota lobistinė veikla. Visgi, subjektyviai vertinant, sunku patikėti, kad asmuo, netekęs tėvynės, tėvų ir beveik visų artimųjų, būtų galėjęs apeiti šią temą. Spėčiau, kad teisininkas žydų žudynes Lietuvoje ir kituose Europos kraštuose matė kaip nacistinės Vokietijos atsakomybės sritį arba trūko duomenų.

⁸³ Lithuanian Genocide Show in Waterbury. *Lietuvių dienos*, 1951, kovo 15, Nr. 2, p. 19. Prieiga per internetą: https://www.spauda.org/lietuviu_dienos/archive/1951/1951-03-15-LIETUVIU-DIENOS.pdf

⁸⁴ DONNE, John Donne. *Devotions Upon Emergent Occasions*, Meditation XVI. Prieiga per internetą: <https://www.luminarium.org/sevenlit/donne/meditation17.php>

⁸⁵ WEISS-WENDT, Anton. *The Notion of Soviet Genocide: Raphael Lemkin and East European Emigre Organizations in North America*. Paper presented at the 2019 ASN World Convention, Columbia University 2–4 May 2019, p. 3–4.

⁸⁶ YLA, Stasys. *Žmonės ir žvėrys*. Putnam, 1951, p. 506.

„Aš tau, tu man?“

Galima iš dalies sutikti su A. Weisso-Wendto vertinimu, kad R. Lemkino ir lietuvių išeivių santykiai buvo pragmatiški – „aš tau“, „tu man“⁸⁷. Tokį pragmatiškumą lyg ir patvirtintų tai, kad tarp 1928 ir 1948 m. R. Lemkinas nieko nerašė apie stalinistinio režimo vykdomus nusikaltimus – terorą, trėmimus, rusifikaciją – nors negalėjo apie juos nežinoti, o paskui, nuo 1948 m., kai reikėjo paramos Konvencijai, ėmė tai daryti labai intensyviai, ypač daug dėmesio skirdamas Baltijos šalių likimui ir Didžiajam badui Ukrainoje⁸⁸.

Klausimą, kodėl apie sovietų nusikaltimus R. Lemkinas nerašė anksčiau, tenka kol kas palikti atvirą, sykiu pastebint, kad į gyvenimo pabaigą sovietų teroro Ukrainoje ir Baltijos šalyse refleksija tapo viena pagrindinių R. Lemkino viešai komunikuojamų temų. Šį terorą jis prilygino genocidui⁸⁹. Galima būtų klausti, ar šis palyginimas plaukė dėl pragmatinių interesų, ar buvo paradigminis? Manychiau, kad tai sutapo. Nuo pat pradžių (pradžią laikant 1933 m.) R. Lemkinas buvo linkęs į platesnę nusikaltimų žmonijai traktuotę ir liko tuo įsitikinęs iki gyvenimo pabaigos⁹⁰.

Ypač svarbu jam buvo integruoti į šią traktuotę kultūros dėmenį. D. Irvino-Ericksono teigimu, kultūros – suprantamos kaip visko, ką yra sukūrusi konkreti grupė, – naikavimo aspekto neįtraukimą į Konvenciją R. Lemkinas laikė didžiausiu savo pralaimėjimu, didesniu netgi nei politinių grupių (nuo pastarųjų įtraukimo į dokumentą R. Lemkinas galiausiai atsitraukė ir pats, bijodamas, kad pernelyg kietai laikantis savo Konvencija išvis nebus patvirtinta, tam priešinosi ne tik Jungtinės Valstijos, SSRS, bet ir Lotynų Amerikos šaly)⁹¹.

A. Weissas-Wendtas, apibūdinęs R. Lemkino santykius su išeivių bendruomenėmis kaip iš esmės pragmatiškus, jų pastangas atkreipti tarptautinės bendruomenės dėmesį į savo tautų naikinimą ir R. Lemkino palaikymą joms, linkęs vertinti kaip Konvencijos instrumentalizavimą politiniais tikslais. Dėl tokio veiksmo Konvencija (ir genocido sąvoka) esą tapo (pa)smerkimo, o ne teisine priemone, kurios pradinis tikslas buvęs apsaugoti nuo genocido ir bausti už jį⁹². Šis vertinimas išjudina

⁸⁷ WEISS-WENDT, Anton. *The Notion of Soviet Genocide: Raphael Lemkin and East European Emigre Organizations in North America*. Paper presented at the 2019 ASN World Convention, Columbia University 2–4 May 2019, p. 2. Šios paramos R. Lemkinui reikėjo, nes 1951–1952 m. sumažėjo jo tradicinių paramos šaltinių – *The American Committee for the Convention on Genocide* ir *American Jewish Committee* – parama. Stephanie Courtois, p. 121.

⁸⁸ IRVIN-ERICKSON, Douglas. *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide*. University of Pennsylvania Press, 2017, p. 53–54.

⁸⁹ LEMKIN, Raphael. The Horror of Genocide. *Lietuvių dienos*, 1954, kovo 15, Nr. 3, p. 17–18.

⁹⁰ IRVIN-ERICKSON, Douglas. *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide*. University of Pennsylvania Press, 2017, p. 188–189.

⁹¹ *Ibid.*, p. 180–181.

⁹² WEISS-WENDT, Anton. *The Notion of Soviet Genocide: Raphael Lemkin and East European Emigre Organizations in North America*. Paper presented at the 2019 ASN World Convention, Columbia University 2–4 May 2019, p. 15.

daug kitų klausimų, kuriuos paliksime atvirus: ar genocido terminas yra tik teisinis įrankis? Kokios ribos tarp genocido termino kaip teisinio įrankio ir genocido termino kaip simbolio? Kas ir kada turi teisę vartoti šį terminą, o kas jį tikrai ar tariamai „pervartoja“? Pagaliau ką galima vadinti genocidu ir ko negalima? Iš anksčiau pateikto samprotavimo galima susidaryti įspūdį, kad lietuvių ir kitos išėivių bendruomenės genocido terminą vartojo siekdamos gudriai atkreipti į save dėmesį, o ne apibūdinti autentišką, realią sovietų okupuotos ir naikinamos tautos patirtį. Kodėl taip teigiama?

Diskusija dėl genocido sąvokos apimties ir taikymo konkrečiais atvejais, žinoma, visuomet liks atvira. Vienas iš šių diskusijų maitinančių šaltinių yra dvejetainis šio termino vartojimas – kaip teisinio instrumento ir kaip simbolio. Pirmuoju atveju siekiama identifikuoti nusikaltimą ir nubausti kaltuosius, antruoju – grupės kančių pripažinimo ir *pamatymo*. Pats R. Lemkinas šių dviejų aspektų turbūt griežtai nebūtų atskyręs, sakydamas, kad teisinė sąvoka kartu yra ir simbolis. Tai, žinoma, mano interpretacija ir kvietimas diskutuoti.

Išvados

Genocido konvencija įsigaliojo 1951 m. sausio 12 d., praėjus trimis mėnesiams po to, kai ją ratifikavo pirmosios 20 valstybių. R. Lemkino staigios mirties dieną ją buvo ratifikavusios jau 56 šalys. Tarp jų vis dėlto nebuvo JAV ir negalėjo būti sovietų okupuotų Lietuvos, Latvijos ir Estijos, kurios šią Konvenciją pasirašė ir ratifikavo tik atgavusios nepriklausomybę. Jei Baltijos šalys būtų atgavusios suverenitetą dar 1945-aisiais, mažai abejonų, kad būtų vienos pirmųjų valstybių, palaikiusių „tautžudystės“ kriminalizavimo idėją.

R. Lemkino ryšys su istorine Lietuva buvo reikšmingas – jis gimė ir užaugo Rusijos imperijos XVIII a. pab. aneksuotose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės žemėse. Svarbiausias R. Lemkino indėlis į civilizacijos raidą – genocido sąvokos nukaldinimas ir jos įvedimas į tarptautinę teisę – buvo pradėtas kaupti būtent čia, skaitant humanistinę literatūrą, stebint bei reflektuojant žydų bendruomenės gyvenimą imperinės Rusijos valdomame krašte, XIX–XX a. pažymėtame spontaniškų ir valdžios organizuotų pogromų.

R. Lemkino ryšiai su etniniais lietuviais tarpukariu buvo epizodiniai, grindžiami profesiniais ryšiais, užsimezgsiais XX a. ketvirtajame dešimtmetyje tarptautinėse konferencijose baudžiamosios teisės klausimais. 1939–1940 m. juos lėmė susiklosčiusios aplinkybės, kai R. Lemkinui teko praleisti keturis mėnesius Lietuvoje kaip pabėgėliui. Vėliau, jau gyvenant JAV, jo ir lietuvių išėivių veikimo trajektorijas suartino panašūs tikslai: R. Lemkino siekis, kad Jungtinės Valstijos ratifikuotų Genocido konvenciją, ir išėivių – pastangos garsinti sovietų okupuotos šalies bylą.

1948–1959 m. – intensyviausio R. Lemkino ir lietuvių bendradarbiavimo laikotarpis. R. Lemkinas buvo suinteresuotas gauti institucinės ir simbolinės išeičių paramos Konvencijai įtvirtinti, pastariesiems buvo naudinga ekspertinė ir simbolinė genocido sąvokos kūrėjo parama, sykiu ir pats kovos dėl Konvencijos įtvirtinimo diskursas – kaip galimybė kalbėti apie savo tautos išgyvenimus. Baltijos šalių bendruomenės buvo vienos pirmųjų, priėmusios ir nuosekliai naudojusios R. Lemkino nukaldintą „genocido“ terminą savo tautų patirčiai apibūdinti.

Pats R. Lemkinas lietuvių ir kitų sovietų pajungtų tautų likimą laikė dalinio genocido pavyzdžiu – kai nesiekama sunaikinti kiekvieno kolektyvo nario fiziškai, bet sistemingai naikinama grupės savastis, jo žodžiais tariant, „tautos dvasia“ – persekiojant, represuojant ir naikinant politiškai aktyvią visuomenės dalį, taikantis į kalbą, tradicijas, paminklus, archyvus, bažnytinį paveldą ir kitus tapatybės elementus. Tokia strategija kaip tik buvo taikoma sovietų okupuotose Baltijos šalyse, Ukrainoje ir prieš kitas pažeidžiamas tautines grupes ir klases.

Šaltiniai

1. ALT aktualesi rūpesčiai. Pasikalbėjimas su ALT pirmininku Leonardu Simučiu. *Lietuvių dienos*, 1950, sausio 15, Nr. 1, p. 5–6.
2. ALT and the Genocide Convention. *Lietuvių dienos*, 1950, vasario 15, Nr. 2, p. 21.
3. BRAZIULIS, Vytautas. Žvilgsnis pro geležinę uždangą. *Dirva*, 1951, birželio 14, Nr. 24, p. 8.
4. BULHAK, Jan. *Vilniaus peizažas: fotografo kelionės*. Vilnius: Vaga, 2006 (1936), 103 p.
5. Genocido parodos atidarymas Klivlende. *Lietuvių dienos*, 1951, spalio 15, Nr. 7, p. 6.
6. Genocido konvencija priima, bet ar ji bus visų pildoma? *Draugas*, 1948, gruodžio 15, Nr. 294, p. 1.
7. YLA, Stasys. *Žmonės ir žvėrys*. Putnam, 1951, 555 p.
8. KROSS, Jaan. *Sustingęs skrydis*. Vilnius: Petro ofsetas, 2003 (1998), 371 p.
9. LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944, 674 p.
10. LEMKIN, Raphael. Pabėgėlis Lietuvoje, Latvijoje ir Švedijoje. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2025, Nr. 3, p. 44–51.
11. LEMKIN, Raphael. The Horror of Genocide. *Lietuvių dienos*, 1954, kovo 15, Nr. 3, p. 17–18.
12. Lietuvos, Latvijos, Estijos raštai JTO pirmininkui. *Nepriklausoma Lietuva*, 1948, gruodžio 21, Nr. 25, p. 9.
13. Lithuanian Genocide Show in Waterbury. *Lietuvių dienos*, 1951, kovo 15, Nr. 2, p. 19.
14. Minėkime Birželio 14 dieną. *Lietuvių dienos*, 1950, gegužės 15, Nr. 5, p. 4.
15. Mirė Genocido konvencijos kūrėjas Rafaelis Lemkinas. *Draugas*, 1959, rugsėjo 1, Nr. 205, p. 3.
16. MITKIEWICZ, Leon. *Kauno atsiminimai. 1938–1939*. Vilnius: Baltos lankos, 2002 (1990), 327 p.

17. NARKELIŪNAITĖ, Salomėja. Vieno asmens delegacija Jungtinėse Tautos. *Lietuvių dienos*, 1954, kovo 15, Nr. 3, p. 7.
18. Po dvylikos įkyrių debatų Jungtinės Tautos baigė darbą. *Draugas*, 1948, gruodžio 16, Nr. 295, p. 1.
19. Sėkmingas Birželio įvykių minėjimas. *Naujienos*, 1951, birželio 19, Nr. 144, p. 3.
20. UN Asamb. Draudžia Tautžudystės kriminalą. *Draugas*, 1948, gruodžio 18, Nr. 291, p. 1.
21. WALTARI, Mika (Nauticus). *Tiesa apie Estiją, Latviją ir Lietuvą*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005 (1941), 86 p.
22. Washington Attitudes. Constantine Jurgela reports on the progress of Lithuanian affairs in the Nation's Capitol. *Lietuvių dienos*, 1950, gegužės 15, Nr. 5, p. 19.

Interneto šaltiniai

1. *1948 m. gruodžio 9 d. Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį*. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.161369?jfwid=191fum7wuy>
2. *96 (I), The Crime of Genocide*. Prieiga per internetą: <https://digitallibrary.un.org/record/209873?v=pdf>
3. DONNE, John. *Devotions Upon Emergent Occasions*. Meditation XVI. Prieiga per internetą: <https://www.luminarium.org/sevenlit/donne/meditation17.php>
4. *Wolkowysk. Wirtualny Sztetl*. Prieiga per internetą: <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/1579-wolkowysk/96-historia-miejscowosci/70426-historia-miejscowosci>

Literatūra

1. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 630 p.
2. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Genocido sąvoka Lietuvos istorijoje. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 10, 2001, p. 105–108.
3. COOPER, John. *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention*. Palgrave Macmillan London, 2008, 338 p.
4. COURTOIS, Stephanie. Raphael Lemkin and Question of Genocide Under Communist Regimes. *Rafael Lemkin. A Hero of Humankind*. Eds. Agnieszka Biencyk-Missala and Slawomir Dębski. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 117–151.
5. ERICKSON, Douglas Irvin. *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide*. University of Pennsylvania Press, 2017, 312 p.
6. FRIEZE, Donna-Lee. *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*. Yale University Press, 2013, 293 p.
7. KOREY, William. Lemkin's Passion: Origin and Fulfilment. In *A Hero of Humankind*. Eds. Agnieszka Biencyk-Missala and Slawomir Dębski. Warsaw: The Polish Institute of International, 2010, p. 75–98.
8. KORNAT, Marek. Rafael Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-War Poland (1918–1939). In *Rafael Lemkin. A Hero of Humankind*. Eds.

- Agnieszka Bińczyk-Missala and Sławomir Dębski. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 59–73.
9. LEBLANC, Lawrence. *The United States and the Genocide Convention*. Durham, NC: Duke University Press, 1991, 304 p.
 10. LOEFFLER, James. Becoming Cleopatra: the Forgotten Zionism of Raphael Lemkin. *Journal of Genocide Research*, 19(3), p. 340–360.
 11. MOMMSEN, Hans. Cumulative radicalisation and progressive self-destruction as structural determinants of the Nazi dictatorship. In *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*. Eds. I. Kershaw, M. Lewin. Cambridge University Press, 1997, p. 75–87.
 12. REDZIK, Adam. *Rafał Lemkin (1900–1959) co-creator of international criminal law*. Warsaw: Instytut Allerhanda, 2017, 67 p.
 13. STRELCOVAS, Simonas. *Geri, blogi, vargdieniai. Č. Sugihara ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje*. Vilnius: Versus, 2018, 255 p.
 14. SZAWŁOWSKI, Ryszard. Rafał Lemkin (1900–1959) – polski prawnik twórcą pojęcia „ludobójstwo“. *Zbrodnie Przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN tom 2 Ludobójstwo*. Red. Radosław Ignatiew i Antony Kury, p. 157–171.
 15. SZAWŁOWSKI, Ryszard. Raphael Lemkin's Life Journey. *A Hero of Humankind*. Eds. Agnieszka Bińczyk-Missala and Sławomir Dębski. Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010, p. 31–55.
 16. WEISS-WENDT, Anton. *The Notion of Soviet Genocide: Raphael Lemkin and East European Emigre Organizations in North America*. Paper presented at the 2019 ASN World Convention, Columbia University 2–4 May 2019.
 17. ZAKE, Ieva. *Anti-Communist Minorities in the US: Political Activism of Ethnic Refugees*. New York: Palgrave MacMillan, 2009, 278 p.
 18. ŽEPKAITĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*. Vilnius: Mokslas, 1990, 156 p.

Between Sympathy and Pragmatism: Raphael Lemkin's Ties with Lithuania and Lithuanians

Dr. Zigmas Vitkus

Klaipėda University, The Institute of Baltic Region History and Archaeology, H. Manto str. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania
E-mail: zigmas.vitkus@ku.lt

Summary

Although the past two decades have seen a considerable number of scholarly and popular writings on the biography of Raphael Lemkin – a Polish lawyer of Jewish origin from the lands of the former Grand Duchy of Lithuania and the creator of the concept of genocide – his ties with Lithuania and Lithuanians have received almost no attention in either in Lithuanian or

foreign historiography. This gap appears to stem from a prevailing focus on Lemkin's intellectual biography, legal work, and the history of the genocide concept, while other aspects of his life are treated only in passing. Yet the four months he spent in (still) independent Lithuania while awaiting departure to the United States represent a distinctive, liminal period: strategically important meetings took place in Vilnius, Kaunas, and Riga, and profound existential upheavals were experienced. Moreover, it was during this time that Lemkin began refining his study of international crimes, which in 1944 culminated in his seminal work, *Axis Rule in Occupied Europe*. Drawing on Lemkin's autobiography, historiography, and periodicals of the Lithuanian émigré community, this article examines Raphael Lemkin's ties with ethnic Lithuanians and Lithuania. In the interwar period, these relations were episodic and based on professional interests; by the 1950s, they had evolved into more systematic connections shaped by shared political concerns and a common view of the fate of nations under totalitarian regimes. Lithuanian émigré communities in the United States were among the first to adopt and consistently use the term "genocide." In his later career, Lemkin himself cited the fate of Lithuanians and other nations subjugated by the Soviets as an example of "partial genocide" – a process in which the aim is not the physical annihilation of every member of a group, but the systematic destruction of its most politically active segment and its collective identity.

Gauta / Received 2025 08 01
Priimta / Accepted 2026 02 27